

Aranka György és a tudomány megújuló alakzatai

Szerkesztette Biró Annamária és Egyed Emese
(Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018), 447 l.

A tanulmánykötet a 2017. május 18–20-án szervezett *A magyarországi és erdélyi tudományosság alakzatai a 18–19. század fordulóján: Aranka György-évfordulós tanácskozás* elnevezésű konferencián alapul. Mint a cím is jelzi, sem a konferencia, sem az előadásokból szerkesztett kötet nem szorítkozott kizárólag Aranka György kétségkívül szerteágazó, s számos megközelítési szempontot felkínáló, részben feltáratlan munkásságára, hanem perspektívát nyitott a korszak széles értelemben vett tudományossága felé is. Ez az elvi döntés a kötet szerkezetét is meghatározta, a tanulmányok két nagy egységre bontva járnak körül az igencsak heterogénnek, s első pillantásra behatárolhatatlannak tűnő tematikát.

Az első nagy egység, címéhez híven (*Kutatások Aranka György munkásságáról*) az erdélyi polihisztor életművét helyezi a tanulmányok fókuszába. Kiss Endre kötetnyitó dolgozata a nyugat-európai gondolkodók, főként Herder Arankára gyakorolt hatásának vizsgálatából a köztes felvilágosodás polihisztoraként tekint az erdélyi szerzőre. Meglátása szerint Herder polihisztorizmusa teremti meg Aranka számára a meggyőződést, hogy az efféle érdeklődés nem tekinthető partikulárisnak, legitim kérdésfelvetéseket eredményezhet. Aranka egyik értekezését Laczházi Gyula a felvilágosodás antropológiai elképzeléseinek kontextusában értelmezi, válaszokat keresve az erdélyi szerző művének szerkezetével, szemléleti alapjaival, eklektikusságával kapcsolatos kérdésekre. Hegedüs Béla tanulmánya abból az alapfeltevésből indul ki, hogy a 18. századi nyelvelmélet az ismeretelmélet mint rendszer részét képezte, ekként a nyelv mint az ismeretter-

jesztés eszköze tételeződött. Hegedüs szerint Aranka nyelvelmélete a nyelvhasználattal kapcsolatban erkölcsi problémákat is felvet; a magyar nyelv gazdagságát illető korabeli diskurzus az erdélyi polihisztor esetében más jelentőséggel telítődik, a bőség épp az egész nemzet szempontjából fontos területeken, a tudományok, a mesterségek és a nyilvános közbeszéd területén mutat hiányosságokat. A szerző rámutat, hogy Aranka nem az idegen nyelvek ismerete ellen beszél, amikor az anyanyelv primátusát hirdeti, csupán azt érzékelteti, hogy az értelem világában csakis az anyanyelvi megismerésen keresztül lehet részesülni. Kerti József Aranka György verseskötetének kiadástörténetével foglalkozik, rávilágítva azon tényre, hogy poétai munkássága alapvetően a szabadidős, kéziratossá alkotásmód mentén alakult, s a művelődés- és tudománysszervezői munkásságából eredő felelősség súlya a költőként való bemutatkozását is meghatározta. Kis Jánossal való levélváltását idézve Kerti József rávilágít, hogy Aranka a könyvkiadást tekintve a „haza szolgálatában álló rendi-tudós hazafi retorikáját hozza játékba érvelésekor, az önfeláldozás feltétel nélküli követelményével kapcsolja össze az alkotói folyamatot, lemondva az anyagi nyereség reményében létrehozott alkotás lehetőségéről” (53). A finanszírozás, a nyomtatás, a propagálás és az értékesítés munkálatait kontextusba vonva, Kerti szerint a kötet igen kis példányszámban kelhetett el, szerzője pedig alapvetően hazafias cselekedetként tekintett verseskötete publikálására.

Biró Annamária tanulmánya ráirányítja a figyelmet a Nyelvművelő Társaság és a

Kéziratkiadó Társaság körüli problémákra, a szervezési nehézségekre, az Aranka-levelezésből kiolvasható személyes konfliktusokra. A szerző szerint a társaság működésének válságai többnyire Aranka személyes konfliktusaira vezethetők vissza, hiszen a társaság működését nagyban befolyásolta az ő személyes érdeklődése, központi szerepe, hálózatszervező, a tudományos intézmény működését, szervezését kapcsolatépítő, tudományszervező, közvéleményformáló levelezésén keresztül biztosító tevékenysége. Egyed Emese *A Magyar nyelv Mivelése 'Sengéjének II. szakasza a' XI dik Cikkely héjjával* című kézirat tüzetes vizsgálatával, az intézmény- és kiadástörténeti, kapcsolati kontextus párbeszédbe vonásával a tervezett időszaki kiadvány problémáira, s Aranka szerzőségének megkérdőjelezhető pontjaira fókuszál. Egyed Emese érkezteti, hogy mind az erdélyi polihistor, mind a társaság számára fontosnak bizonyult egy időszaki kiadvány megjelentetése, ekként a 'Senge egyfajta könyv- vagy folyóirat-kísérletként értelmezhető.

Bodnár-Király Tibor a korabeli összehasonlító irodalommal foglalkozik, kontextusba helyezve a korszak politikai irodalmát, részletesen kitérve az összehasonlítás filozófiai hátterére. Elmondása szerint az összehasonlítás módszerének diverzitása szerzőnként változott, ekként haszna „attól is függött, hogy képes-e hihetően alátámasztani, hogy az államok közötti verseny, a civilizálódás folyamatába történő bekapcsolódás vagy a csinosodás kulturális értékeinek megőrzése valóban az állami élet fejlődését szolgálják” (117). Aranka György vonatkozó röpiratait tárgyalva rámutat, hogy azokban a kormányzattani megközelítés és a törvényanalízis keveredése fedezhető fel, amely párhuzamot képez Török Lajos hasonló, az angol és a magyar alkotmányosságot taglaló szó-

vegével. Csörsz Rumen István az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött közköltészeti kéziratgyűjtemény szerzőségének, keletkezésének, Arankához való kötődésének nyomait vizsgálja. Véleménye szerint Jankovich Miklós kézirat-, könyv- és műgyűjtő tevékenysége összefüggésbe hozható a kéziratokkal, az összeíró kiléte azonban bizonytalan, jóllehet vitán felül áll, hogy a gyűjtemény nem az erdélyi szerző kézírása. Mindazonáltal nincs kizárva, hogy Aranka gyűjtötte, lemásolthatta és egybekötthette a kéziratokat. A ritkaságok számbavétele arra a következtetésre vezet a szerzőt, hogy a gyűjtemény egyaránt reprezentál naprakész irodalmi-politikai figyelmet és gyűjtő-értelmező szándékot.

A konferenciakötet vállaltan plurális, a kapcsolatszociológia, a sajtótörténet és a digitális irodalomtudomány területeit érintő módszertana indokoltá tette a tematikus blokkok elkülönítését. Ekként a második, terjedelmesebb egység, *A tudományosság alakzatai (18–19. század)* további kisebb, tematikus-módszertani alegységekre bomlik. *A Tudás, pozíció, identitás(teremtés)* alegységet nyitó tanulmány, Kontler László írása a 18–19. századi lapp-szkíta nyelvi és etnikai rokonsággal kapcsolatos vitákra összpontosít, főként a lapp rokonságot elutasító, s a szkíta rokonság gondolatát megerősíteni igyekvő megszólalások párbeszédbe léptetésével. Amint érkezteti, a magyarok hun-szkíta származásának dicsőítése, ezzel szemben az északi lapp rokonság dehonesztáló leminősítése szorosan összefüggött „a nemzeti méltóság olyan felfogásával, mely azt az ősi alkotmányos szabadságok összefüggésében fogalmazta meg, aminek következtében a leszármazási elméletnek a magyar-lapp nyelvrokonságra hivatkozó bárminemű, vélt vagy valós megkérdőjelezése óhatatlanul heves elutasítást váltott ki” (172). Török Borbála

Zsuzsanna a honismereti és országleírások vizsgálatával igyekszik bemutatni, hogyan s honnan szereztek empirikus adataikat, információikat a korszak statisztikai munkáit készítő szerzői. Erdély területi kiterjedésére, hatáira, összlakosságára vonatkozó statisztikai munkákat vesz számba, figyelmeztetvén, hogy ezek gyakorlatilag az országra vonatkozó enciklopédikus tudást szervezték egybe. A birodalmi előzmények áttekintésén, szemléleti különbségek exponálásán keresztül jut el az Erdélyt is érintő munkákig, igyekezve azok forrásait feltárni; a szerzők állami leiratok, dokumentumok, szerződések, közlemények, statisztikai folyóiratok, kézikönyvek, állami és egyházi adattárak és különféle térképek segítségével térképezték fel egy adott területre, jelen esetben Erdélyre vonatkozó statisztikai ismereteiket. Kutatásaikat a közigazgatás körén túl az egyházi és a tudományos nyilvánosság területére is kiterjesztették. Kompilációs, gyakran tévedéseket, spekulatív becsléseket eredményező módszerükkel kapcsolatban Török Borbála Zsuzsanna jogosan teszi fel a kérdést, hogy egyáltalán mennyire voltak megbízhatók ezek a munkák. A szerző megítélése szerint a statisztikák valódi merituma, hogy a politikai elméletek absztrakt elvárásait konkrét, ismereti tárgyakká konvertálták, nyilvános diskurzusba emelve azokat.

Rab Irén a nagyszombati születésű filozófus, pedagógus Michael Hißmann pályájára vonatkozó levéltári források bemutatására koncentrál. Noha Hißmann tekintélyes életművet hagyott maga után, az utókor méltatlanul elfeledte, s csak a közelmúltban indult meg újrafelfedezése és -értékelése. E munkálatokba a szerző is bekapcsolódott, a göttingeni levéltárakban talált iratcsomókra építve jelen tanulmányát. Minthogy az egyik iratcsomó a Benkő József akadémiai levelező tagságáról folytatott érteke-

zést tartalmazza (melyben Hißmann Benkő végzettségére, lelkeszi hivatására, munkamódszerére és kritikátlan kompilációira hivatkozva igen rosszindulatú véleményt fogalmazott meg, s felvételét elutasította), a forrás tárgyalása kapcsolódási pontot képez Rab Irén dolgozata és Hermann Gusztáv Mihály Benkő munkásságára összpontosító tanulmánya között. Mint a szerző rámutat, Benkő munkáiban gyakran ókori szerzőkre, krónikásokra, korabeli történészekre, valamint fiktív szerzőkre hivatkozik, amely az oklevelek, dokumentumok, krónikák hamisításának korabeli gyakorlatára vet fényt. Ekként Benkő, a székely eredetkérdés megerősítését illetően, vélhetően a szándékos megtévesztéstől sem zárkózott el, noha, amint arra Hermann felhívja a figyelmet, a hamisítás diszkurzív gyakorlata kordivattal minősült.

Vulkán Vera Tünde tanulmánya a Mártonfi József erdélyi püspök kinevezése körüli időszakot tekinti át, főként a püspök levelezésére támaszkodva. Amint meggyőzően bizonyítja, miután Mártonfit váratlanul érte a kinevezés, mindent megtett annak érdekében, hogy a pozíciót mihamarabb elfoglalhassa. A kontextusból kiderül, milyen bonyolult birtokügyek kapcsolódtak a püspöki hivatalhoz, amelyek bonyolítását, a püspökelődök hagyatékának visszaszerzését és megőrzését Mártonfi nagy felelősségnek élte meg. Sófalvi Emese Bánffy György gubernátor mecénási szerepével, az 1819-ben létrehozott Muzsikai Egyesület működésében betöltött szerepével foglalkozik. Bánffy Erdély első embereként évtizedeken keresztül szívügyének tekintette a művészetpártoló tevékenységet, Kolozsvár szellemi életének fellendítésén munkálkodva, így a Muzsikai Egyesület alapítása szorosan összefüggött az erdélyi kulturális élet felzárkóztatásával. Habár Bánffy mértéktartó támogatásban ré-

szesítette az egyesületet, a tiszteletére rendezett reprezentatív koncertek határozták meg az Egyesület működésének korai szakaszát. A gubernátor felé tisztelegő események „a kultusz muzsikába foglalt helyi megnyilvánulásainak” (241) számítottak, alkalmi, helyi rendeltetésű műveket sorakoztatva fel reper-toárjukban, a kormányzó halálával azonban az ilyen jellegű kultikus formára már nem volt lehetőség, a támogatás visszaszorulása pedig az egyesület működésére is rossz hatással volt.

Az *intézményszerűsítés fokozatai* tematikus alegység Ajkay Alinka dolgozatával nyit, amely a tübingeni pályázathoz kötődő két kévésbé ismert személy társaságalapító kísérletét vizsgálja. A két kis-honti pályázó, Holko Mátyás és Fejes János kezdeményezésére 1808-ban alakult, többnyire a környék evangélikus lelkészeiből álló irodalmi-tudományos társaság működése éves felolvasások, soknyelvű (főként latin, magyar és szlovák) kiadványok megjelentetése körül összpontosult. Munkásságuk, Holko nyelvkérdéssel kapcsolatos cikkének kontextusba vonásával az államközösségi elv továbbélését szemlélteti. Csata Adél Ioan Molnár-Puiariu társaságalapító kezdeményezéseit veszi számba, összehasonlítva e tervet az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság programjával. Ámbár Molnár maga is a Nyelvmívelő Társaság tagja volt, nem vállalt aktív szerepet a munkálatokban, s később jobbnak látta egy saját „filozófiai” társaság létrehozását, amely elsősorban a románok szellemi, kulturális fejlődését célozta volna (habár a megnevezés félrevezető, a tanulmány szerzője meggyőzően bizonyítja, hogy a filozófiát tágabb, hasznosságelvű jelentésben alkalmazták, amely a gyakorlati ismeretek széles körű terjesztését tűzte ki célul). Csata Adél az Erdélyi Iskola tevékenységét kontextusba vonva jut a következtetésre, hogy Molnár társasága, jölle-

het sohasem valósult meg, jelentős a később megalakuló román tudós társaságok szempontjából, s egy tágabb, az Erdélyi Iskola tevékenységével fémjelezhető szellemi közösségbe, tevékenységbe ágyazódott be.

Kollár Zsuzsanna tanulmánya az Akadémia társas intézményként való vizsgálatára tesz kísérletet, a Tudományos Gyűjtemény Intézete nevet viselő szerkesztői csoportosulást mint lehetséges elődintézményt tárgyalva. A szerző rávilágít, hogy a *Tudományos Gyűjtemény szerkesztői* a folyóirat tulajdonjoga körüli viták, a nyomdai munkálatokat irányító Trattner János Tamással kialakult konfliktusok miatt határozták el magukat tevékenységük s hatásköreik szerződésben rögzítésére. Ezt követően a két intézmény szervezeti kapcsolataira, a szerkezeti felépítésre, az eljárásmenet hasonlatosságaira fókuszál. A konklúzió szerint a Tudományos Gyűjtemény Intézete „előakadémiaként” működve nyilvánvalóvá tette, hogy rendelkezésre áll az a szellemi tőke, amely az Akadémia felállításához szükséges. Fekete Norbert a testületi kritika kívánalmát és annak gyakorlati problémáit feszegető tanulmánya kitér az egyéni kritikus beszédpozíciót, az álnévhasználatot övező korabeli problémákra, Füredi Vida értekezésén keresztül exponálva azon diskurzust, amely szerint egyedül a nemzet egységét, s nem a személyes ambíciókat képviselő tudós társaságnak lehet jogosultsága kritika gyakorlására. Ennek gyakorlati vetületeit a *Tudománytár* működésével, valamint az Akadémia által kiírt jutalomtételekkel szemlélteti; előbbieket esetében a megjelentetni kívánt, utóbbiak esetében a jutalmazásra ítélt munkák megítélésének eszközeként tekintettek a kritikai reflexiók megfogalmazására. Az 1833-as és 1835-ös akadémiai nagyjutalom kapcsán kibontakozó polémiákkal Fekete meggyőzően szemlélteti, hogy a szellemi és anyagi elismerésért

vívott küzdelemben mennyire meghatározónak mutatkozott a megszólalók névhasználat: Bajzáék előbb Vörösmarty, másodsor Bajza jutalmazását támogatták, ami egyszersmind az általuk képviselt költészeti irány intézményes elismerését is jelentette volna. Nem véletlen, hogy ennek érdekében a sajtó nyilvánosságán keresztül igyekeztek befolyásolni a döntéshozókat. Egyed Ákos tanulmánya a Magyar Történelmi Társulat Kolozsvári Bizottságának megalakulását, s a *Székely oklevéltár* szerkesztése, kiadása körüli munkálatokat tekinti át. Míg a Társulat tevékenységében meghatározó szerepet képviselt Mikó Imre, a társaság elnöke, addig a *Székely oklevéltár* körüli munka jelentős része Szabó Károly munkáját dicséri. Noha a Kolozsvári Bizottság elismerte a központi szervhez való tartozását, független, önálló tevékenységet folytatott, s főként a *Székely oklevéltár* elindításán munkálkodott.

Pintér Márta Zsuzsanna tanulmánya, a *Nyelvek világa (poétikum, politikum)* tematikus alegység első írásaként két erdélyi diáktársaság, a Nagyenyei Magyar Társaság és az ahhoz kapcsolódó Théátrális Társaság, valamint a kolozsvári teátrális diáktársaság szerepéről szól. Míg a nagyenyedi társaság működése jól dokumentált, a kolozsvári társaság működéséről csak hipotetikus következtetések szolgálnak – működését vélhetően az 1792-ben induló hivatásos színházi előadások tették okafogyottá. Mindazonáltal mindkét társaság fontos szerepet játszott a magyar nyelvű színházi élet fellendítésében, a hivatásos színházi előadások elindításában. Boér Máté tanulmánya Cicero *Somnium Scipionis* című művének két kortárs fordítását, Kovásznai Sándor és Kazinczy Ferenc átültetését rendeli egymás mellé. Komparatív, a fordítások grammatikai szintjét is érintő elemzése a két szöveg háttérben meghúzódó fordítói koncepciókat sem hagyja figyelmen kívül. Simon-Szabó

Ágnes írása hasonló szemléleti-módszertani alapokon nyugszik, Friedrich Schiller két esztétikai tanulmányának magyar adaptációit, Benke József *A játék-szín: Schiller után* és Bölöni Farkas Sándor *A Naiv és Sentimentális költeményről* című fordítását hasonlítva össze. Utóbbi 2017-es kiadásában a szerző is közreműködött. Kitérve a fordítások kontextusára, a fordítók személyes motivációira, szövegmutatványok segítségével enged bepillantást a fordítások folyamatába, megalkotottságába. Jóllehet a két fordítás egymástól függetlenül keletkezett, ráadásul Bölöni Farkas szövege 2017-ig kéziratban maradt, Simon-Szabó Ágnes közös motivációra, a századforduló Schiller-kultuszára, a népszerű német szerző drámainak erdélyi fogadtatására vezeti vissza a művek keletkezését.

A kötetzáró *Kutatási technológiák* című alegységet három tanulmány alkotja. Molnár Ildikónak a kitűnő erdélyi irodalomtörténész, Jancsó Elemér munkásságát, irodalomszemléletét áttekintő írása betekintést enged Jancsó szerteágazó pályafutásának központi érdeklődési köreibe, filológiai, intézménytörténeti és irodalomszociológiai kutatásaiba. Orbán László dolgozata egy jól körülhatárolt mintavételen alapul. A 18–19. századi levelezésekben mintázódó kapcsolattörténet táblázatos összefoglalása nem csupán a meglévő leveleket helyezi kontextusba, hanem az elveszett, ám feltételezhetően létező (azaz lappangó) leveleket is, s más levelezésekkel való összehasonlítással a levelezések eltérő arányait is érzékelteti. Tanulmányában Kazinczy és Ráday Gedeon levelezésének összevetéséből, a meglévő és lehetséges találkozási metszetekből mutat rá Ráday személyének, tevékenységének, szerepének kazinczyánus kisajátítására, a Kazinczy levelezésében megkonstruált Ráday-kép felépítésére. Tóth Barna tanulmánya az MTA-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében

készülő elektronikus portálokra, különösen a *Magyar Írók Levelezésére* irányítja a figyelmet. Az életmű- vagy folyóirat-kiadásokra fókuszáló portálok mellett az összesített levelezéspotál sajátossága, hogy a szövegforrások típusát és műfaját helyezi a középpontba, s a különálló szerzői portálok anyagából gyűjti össze a leveleket, s rendezi egységes adatbázisba. Mindemellett önálló, csak ezen a felületen elérhető anyagokat is közzétesz. Tóth Barna az elektronikus portál egyik jövőbeli, nagy érdeklődésre számot tartható funkcióját, a „Szövegmező”-t ismerteti, amely elérhetővé, olvashatóvá teszi a vizsgált szerző különböző szövegeiben megmutatkozó tematikus kapcsolatokat. Mivel egy készülő vállalkozás-

ról van szó, a tanulmány egy meghatározott példa kiragadására, s az azzal kapcsolatban felmerülő gyakorlati problémák megfogalmazására szorítkozik.

Kétségtelen, hogy a szemléleti heterogenitás a tematika sokszínűsége miatt a konferenciakötet egészére érvényes, időnként némileg ingadozó színvonalat éreztetve. Egy ilyesféle korpusz esetében azonban hiba lenne hiányosságként értelmeznünk a különbözőségeket, ekként a szerkesztők munkáját dicséri, hogy a tematikus-módszertani egységek kialakításával megteremtették a lehetőséget az egyes tanulmányok közötti párbeszédre.

Béres Norbert

Tóth Csilla: Küzdelem a polgári identitásért. Identitás és narratív technika Márai Sándor pályáján, 1930–1935

(Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2019), 301 l.

Tóth Csilla könyve arra vállalkozik, hogy a rendszerváltás környékén kiformalódott Márai-értelmezésnek – melynek hatását egészen a jelenig tartónak tekinti – alternatíváját kínálja fel. Ez a törekvés a választott módszertannak, a kontextuális narratológiai közelítésnek, illetve a szerző alapos narratológiai ismereteinek köszönhetően nagyrészt sikerrel is jár. A rekontextualizáció révén meggyőzően mutat rá a polgárfogalom konkrét szociológiai vonatkozásainak törlésére, illetve a két recepció korszak funkcióhipotézisei között mutatkozó különbségekre. Ugyancsak erénye a könyvnek, hogy részletesen bemutatja az élettörténeti monológ formálódási folyamatát az *Idegen emberektől* a *Válás Budánig*.

A szerző erős kritikai éllel fordul a rendszerváltás idején indult újabb keletű Márai-recepció felé, s nem titkolt attitűdje egyfajta polemikus pozíció elfoglalása. A könyv záró

sorait idézem: „Az értekezésből kirajzolódó Márai-kép remélhetőleg éles ellentétben áll a rendszerváltás politikai igényeknek megfeleltethető, a politikai szocializációs modell szerepét betöltő, konkrét történeti vonatkozásaitól megfosztott szerzői képpel.” (270.) A 22–23. oldalon részletes katalógusát kapjuk annak a recepció deficitnek, melynek ellensúlyozását a monográfia feladatának tekinti. Ha a kötet által körülírt, elutasított Márai-alakot megpróbáljuk röviden felvázolni, az alábbi hozzávetőleges (és szükségképpen elnagyolt) eredményre juthatunk: a Márairól kialakult konzervatív-liberális szerzőkép egyoldalú, következképp az értékörző beállítódásra, illetve a polgárlétre mint morális mércére is túlzott hangsúly esik, ami nem független ideológiai megfontolásoktól. A most jellemzett koncepcióval szemben az monográfia egy karakteresen eltérő szerzői

imázst állít elénk, amely lényegesen demokratikusabb beállítottságú, például nyitott az olyan új irodalmi irányzatok felé is, mint az új tárgyiasság (*Neue Sachlichkeit*). Olyan szerzőt mutat, aki nem zárkózik el a tömegkultúra elől, sőt annak bizonyos elemeit be is építi műveibe, s akinek irodalom-felfogásától nem áll távol a baloldali szellemiség sem.

Tóth Csilla joggal hívja fel a figyelmet a Márai-recepció második hullámának egyoldalúságaira, könyvének polemikus beállítódása azonban ahhoz vezet, hogy olykor az általa felkínált szerzőképben is érződik egyfajta tendenciózus jelleg. Megítélésem szerint a kötet bizonyos megállapításai olykor némiképp sarkítottak, túlságosan is kategorikusnak hatnak, s a megengedőbb attitűd meggyőzőbb eredményhez vezethetett volna. Különösen a tömegkultúra és az életmű kölcsönhatásának bemutatása kelti a tendenciózus ellendiskurzus benyomását. A tárgyalat téma időbeli határainak kijelölése sem független ettől. Bár nem vonom kétségbe, hogy jelentős változás egy szerző életében, alkotói pozíciójában, ha egy másik, a korábitól eltérő szellemiségű laphoz szerződik, mégsem vagyok meggyőződve róla, hogy Márainak *A Toll* szerkesztőségéhez fűződő intézményes kapcsolata annyira jelentős mértékben befolyásolta volna az életmű alakulását, mint ahogy azt Tóth Csilla feltételezi. Az itt eltöltött időszakot azért sem látszik indokoltnak vízvonalstóként felfogni, mert az *Egy polgár vallomásait* és a *Féltékenyeket* igen erős szálak kapcsolják össze, akár egymás párdarabjainak is tekinthetők, s a polgári lét problémaköre igen exponált az utóbbi műben is. Nem vagyok meggyőződve róla, hogy teljesen indokolt az az intervallum-kijelölés, amely elválasztja ezeket az egymással intenzív párbeszédben álló műveket. Az az életrajzi körülmény, hogy Márai elhagyja *A Toll* szerkesztőségét, aligha figyelemre méltóbb tény, mint a szövegek egymásra utaló jellege.

A monográfia Márai-képében nagy hangsúly esik a *Neue Sachlichkeit* inspiráló hatására. Ennek jegyében az *Idegen emberek* interpretációja a regényt az expresszionizmustól az új tárgyiasságig vezető poétika megvalósulásaként tárgyalja. Bár az értelmezés több vonatkozásban is meggyőzően mutat rá a két irányzattal rokonítható, azokból eredeztethető eljárásokra, megítélésem szerint némiképp túlzott a heterodiegetikus és a beékelt homodiegetikus elbeszélés poétikájának éles szembeállítására. A kötetben bemutatott mélyreható különbségről, mi több az első személyű narrációnak az anonim elbeszélést hiteltelenítő jellegéről írtakat (64) saját olvasatom nem igazolja vissza. A magam részéről nem látok éles különbséget a két elbeszélő narratív kompetenciái között, ahogy a narráció nyelve sem alakul át látványosan. A két beszédmód folytonossága ezért szerintem lényegesen nagyobb mértékű, mint ahogy azt Tóth Csilla feltételezi.

A második fejezet meggyőzően hajtja végre a rekontextualizáció műveleteit. Kifejezetten alapos az aszimmetrikus ellenfogalomként használt 'polgár' kifejezés korabeli politikai összefüggéseinek bemutatása, s az az értékelés is minden bizonnyal helytálló, melynek értelmében az *Egy polgár vallomásai* és egykori recepciója a korabeli intoleráns, nacionalista polgár-meghatározások ellendiskurzusként fogható föl (92). Nincs kifogásom az ellen sem, hogy Tóth Csilla a művet a polgárság identitásválságára adott reakciónak tekinti (115). Ugyanakkor némi ellentmondást érzékelek abban, hogy a most idézett kijelentés után a következő lapon az alábbi megállapítás olvasható: „A mű témája nem a történeti szerző identitása, sem pedig a filozófiai értelemben vett narratív identitás, s nem is szűkíthető le a polgári életmód vagy a polgári identitás rajzára, hanem mindezen túlmutatóan maga az identitás szociológiai jelensége.” (116.) Nem világos számomra, miért nem elégséges itt a „nem csupán” vagy „nemcsak, hanem is” formulája, miért

szükséges kategorikusan tagadni a polgári identitás témáját? Teljesen absztrakt módon beszélne a regény az identitás szociológiai jelenségéről, vagy inkább arról van szó, hogy a polgári identitás kérdéskörén keresztül ezt az átfogóbb kérdés is fölteszi? Azt hiszem, inkább az utóbbiról lehet szó.

A mű használatba vételéről szóló fejezet alapos dokumentációval támasztja alá azt az álláspontot, mely szerint a mű egykori recepcióját alapvetően meghatározta *A Toll* kritikusainak értékelése. A szerkesztőség és Márai irodalomfogalmának érintkezéseit is meggyőzően mutatja be a szerző, ugyanakkor a hangsúlybeli eltérések kevesebb figyelmet kapnak, holott mintha Márai nagyobb távolságot tartana a politikától, mint Németh Andor vagy Zsolt Béla. Nem tartom meggyőzőnek azt az érvelést sem, melynek értelmében *A Toll* szerkesztőségének inspiráló hatása elsősorban nem Márainak a lapban megjelentetett publikációin, hanem az *Egy polgár vallomásainak* szövegén érődik: „Márai nem közvetlenül a folyóiratban közölt publicisztikájával, hanem közvetett módon: az *Egy polgár vallomásaival* és az ehhez kapcsolódó szerzői képpel teljesítette be *A Toll* [...] irodalmi programját.” (170.) Meglehetősen furcsa jelenség, hogy egy lap szellemiségének hatása nem igazán érődik az ott publikált szövegeken. Vajon mi lehet az oka annak, hogy ez az attitűd nem jelentkezik ezekben az írásokban? Eléggé kézenfekvőnek tűnik az a magyarázat, hogy a szerző némi távolságot tartott a szerkesztőség szellemiségétől. Másfelől az *Egy polgár vallomásai* szövegén megítélésem szerint nem igazán érődik annak a baloldali szellemiségnek a markáns nyoma, amelyet az idézett visszaemlékezések alapján Tóth Csilla a „regényes életrajznak” tulajdonít.

A mű egykori funkcióhipotézisének taglalása ugyanakkor meggyőzően mutat rá arra, hogy a polgár szó egykor konkrét társadalomtörténeti vonatkozással is ren-

delkezett. Jogos a rendszerváltás utáni recepciót érintő kritika, amely kiemeli, hogy a 'polgár' szó a recepció második hullámában sokszor egyoldalúan etikai, normatív és pártideológiai fogalomként vált. Ugyanakkor nem lenne helyes megfeledkezni róla, hogy a polgári léthez maga az *Egy polgár vallomásai* is kapcsol etikai konnotációkat és értékminősítéseket. Bár ezek nem ritkán ellentmondásosak, mégsem nélkülöznek minden normatív vonatkozást. A polgár és a tömegember oppozíciója, melyet a későbbi művek gyakran az unalomig túlbeszélnek, nem ismeretlen a regényes életrajzban sem.

A *Bolhapiac* című kötetéről szóló fejezet, úgy látom, nem éri el a több fejezet színvonalát. Az identitás kérdéskörét tárgyaló monográfiában egyébként is kissé idegen testnek hat. Nem könnyű megindokolni, hogy e kötetnek miért jut hely az értekezésben, amikor a polgári lét problematikáját középpontba állító *Féltékenyek* például nem kerül be a vizsgált művek közé. A Márai-kép átírásának kontextusában persze világos a funkciója: a szerző tömegkultúra iránti nyitottságát hivatott demonstrálni. Az értelmezés azonban nem győz meg arról, hogy a kötet valóban a tömegkultúra irányába tett nyitásként értékelhető. Tóth Csilla érvelésének egyik fontos eleme a panoptikumnak az egész szövegre kiterjesztett metaforája. Az *ember* című tárcában megjelenő helyszín figuratív kitágításának jogosultsága mellett nem túl meggyőző a kötet illusztrált voltára hivatkozni, hiszen ebben a tekintetben a kiadvány korántsem halad járatlan úton. Másrészt, ha a panoptikum előfordulásának szöveggörnyezetét közelebről megvizsgáljuk, azt tapasztalhatjuk, hogy meglehetősen fölényérzet és ironikus távolságtartás jellemzi az elbeszélőt, korántsem valamiféle elfogadó magatartás. Az iróniát a szöveg hatványra emeli: egyrészt ironizál a panoptikum fölött. Gondoljunk csak a nőrabló gorillához fűzött kommentárra, vagy éppen

az alábbi szakaszra: „A félhomályban óvatosan mentünk el egymás mellett, ezen a banális és fantasztikus kiállításon. Lehetőleg kerültük egymás pillantását, mint akik nyomorúságukban titkos helyen találkoznak s iparkodnak elfogulatlanul viselkedni.” (Márai Sándor, *Bolhapiac*, [Budapest: Helikon, 2009], 190.) Másrészt az elbeszélő a panoptikumot még mindig érdekesebbnek látta, mint azokat a látványosságokat, amelyeket a tömeg figyelmével tüntet ki. A tárca ugyanis nem a jelenbeli tömegkultúra megnyilvánulásaként állítja be a panoptikumot, hiszen éppen annak konstatálásával indít, hogy szinte senki sem kíváncsi rá: „A sátor körül körhinták forogtak és verkleik énekeltek. A fagyaltos, a barlangvasút és a menaszéria előtt tömeg tolongott. De a sátor, ahol az embert mutogatták, elhagyatott volt és üres.” (Uo., 186.) A konkrét szituációt általánosító, kultúrpeszsimista eszmefuttatás tágitja „korszerűtlen elmélkedéssé”: „Ebben a korban, mely olyan büszke a technikájára, az ember lassan banalitás lesz, szerkezete nem imponál többé; valami, amit már láttunk. Modellnek divatjamúlt, nem a legutolsó, nem szenzációs. Az embert legfeljebb csak saját maga érdekli még, de a kép pófájú majmot a menaszériában már izgalmasabbnak találja, mint általában az embert.” (Uo.) A tárca értelmezésében a cirkusz képviseli a korabeli tömegkultúrát, míg a panoptikum szinte senkit sem érdekel, ezért kétséges eljárás a modern tömegkultúra metaforájává emelni. A panoptikum és a tömegkultúra ugyanis csak az értelmező szótárában szinonim fogalmak, a tárca azonban éppen ellentétes voltuk állítására épül. A modern kor mentalitását és a tömeg szórakozási szokásait bíráló attitűd már önmagában is alapvetően tömegkultúra-ellenes retorikát mozgósít: az aktuális tömeges szórakozási formától függetlenül általában és alapjaiban kritizálja a tömeg izlésvilágát. Mindezek alapján aligha szerencsés *Az ember* című

tárcát tenni meg a kötet tömegkultúra felé tett nyitás egyik bizonyágául.

A kötet szövegei a tárcairodalom jellegzetes képviselői. A tárca nyelvi regiszterek határán helyezkedik el, egyszerre szépirodalom és zsurnalisztika, vegyül benne a kollokvialis nyelvhasználat, a szórakoztató csevegés és szépirodalom nyelvi reflektáltsága. Éppen ezért erősen kétséges, hogy a tömegkultúra részének kell-e tekintenünk. Abban az értelemben bizonyosan nem, mint a panoptikumot vagy a korabeli filmet, amelyekkel a disszertáció egy zárójeles felsorolás keretében azonos csoportba rendeli (213). A tárca szellemességének értékelése, a műfaj értő befogadása ugyanis nem kis nyelvi műveltséget feltételez, éppen ezért szerencsésebb a magaskultúra egyik populáris jellegű regisztereként tekinteni rá, mintsem a tömegkultúra tipikus megnyilvánulásaként. Mivel ez a regiszterkeverés *per definitionem* a tárcairodalom sajátja, s a Márai előtt járó nemzedék írásaira is vitathatatlanul jellemző volt Cholnoky Viktortól egészen Kosztolányi Dezsőig, kifejezett tévedésnek tartom a *Bolhapiac* regiszterkeverő beszédmódját az új tárgyiassággal kapcsolatba hozni (213). Az értekezés számos olyan sajátosságot tekint újszerű megoldásnak, amelyek a tárcairodalom megszokott kellékei. Így például a nézőpont átfordíthatósága, a megítélés viszonylagossága műfaji toposz már a századelő és a századforduló relativista szemléletű tárcáiban is. Már Cholnoky Viktor is provokatív játékosággal fordítja ellentétébe saját, korábban kifejtett álláspontját. Ez a vélhetően Oscar Wilde nyomán elterjedt érveléstechnika teljességgel bevett szokás, mondhatni műfaji klisé már az 1910-es években is.

A *Válás Budán* interpretációja során a rekontextualizálás meggyőző érveket mozgósít azon álláspont mellett, hogy a mű a válásról folytatott társadalmi vitához való hozzászólásként is értelmezhető volt. A regénybeli narrátori pozíciók, valamint a fokalizáció működésének

leírása szakszerű és alapos. Ugyanakkor az elbeszélői fölény átfordítására vonatkozó fejtegetés, amely különböző variációkban mindhárom regényértelmezés visszatérő eleme, számomra ebben az esetben sem teljesen meggyőző: „A *Válás Budán* meglepő, transzgresszív vonása, hogy a megjelenített narratív világ egésze fölött a második, beágyazott elbeszélés hőse rendelkezik kognitív fölényvel. Az orvos tájékozott az álmok, a szexualitás, az érzelmek világában, önanalízist végez, elbeszélői feladatköre ott kezdődik, ahol az elsődleges elbeszélőé végződött.” (239) Ez az értelmezés magától értetődőnek tekinti, hogy a pszichoanalitikus tudás magasabb rendű, mint a Kristóf által képviselt, a rendezettség és kötelességteljesítés értékét hangsúlyozó tudás. Továbbá feltételezi, hogy Imre tudása mintegy magában foglalja, átlátja, mélységében érti meg Kristóf gondolatvilágát, hiszen az interpretáció a narratív világ egésze fölött tulajdonít neki kognitív fölényt. Valószínűbbnek tűnik azonban az a képlet, melynek értelmében Kristóf és Imre különböző szemléletmódokat képviselnek, amelyeknek egyike sem látja át a másikat a maga teljességében. Imre narratív fölényének határozott állítása azért is kétséges, mert a regényben világos jelei vannak annak, hogy Kristóf érzékeli és reflektálja a szexuális impulzusok személyiségre gyakorolt hatásának erejét, csak éppen nem akarja átadni magát ezek irányító hatalmának. Tud róluk, de arra törekszik, hogy uralkodjon felettük, amit akár az elfojtás egy sajátos esetének is tekinthetünk.

Ez a közelítésmód határozottan emlékeztet az *Egy polgár vallomásai* elbeszélőjének pozíciójára: „Aki ma ír, mintha csak tanúságot akarna tenni egy későbbi kor számára... tanúságot arról, hogy a század, amelyben születünk, valamikor az értelem diadalát hirdette. S utolsó pillanatig, amíg a betűt leírom engedik, tanúskodni akarok erről: hogy volt egy kor és élt néhány nemzedék, amely az értelem diadalát hirdette az ösztönök felett, s hitt a szellem ellenálló erejében, amely

fékezni tudja csorda halálvágyát.” (*Egy polgár vallomásai* [Budapest: Európa, 2004], 413.) Mind Imre, mind Kristóf világából kiszorul valami olyan, amelyet a regény az emberi léte meghatározó vonatkozásnak tekint. Bár a mű zárlatának didaktikus voltát az értekezés joggal kifogásolja, véleményem szerint Imre tudását egyértelműen magasabb rendűnek tartva ezt a hierarchikus struktúrát egy másikkra cseréli. Ennél az interpretációnál nyitottabb jelentést tulajdonít a regénynek az az értelmezési javaslat, amely úgy véli, sem Kristóf, sem Imre világa nem magasabb rendű a másikkal, hiszen mindketten érzékelik, hogy saját életmódjuk mire nem ad választ, mit nem képes megnyugtatóan megoldani. Éppen ezért sem Kristóf választását, sem az anonim narrátor ezzel azonosuló álláspontját sem valamiféle objektív fölény teremti meg, hanem a két lehetséges alternatíva közötti választás. Ahogy az *Egy polgár vallomásai* elbeszélője sem tudja, hanem csupán hiszi, hogy az általa képviselt életforma magasabb rendű a tömegénél, a *Válás Budán* egy olyan életstratégiával azonosul, amelynek objektív felsőbbrendű voltát semmi sem bizonyítja. Egy olyan értékrendszer áll e választás mögött, amely tisztában van saját részlegességével, s amely nem akarja áltatni magát azzal, hogy a kétségbevonhatatlan igazság birtokában nyilvánul meg. A dilemmának olyan típusú megjelenítése ez, amely később az *Ítélet Canudosban* szövegében tűnik fel.

Tóth Csilla kötete új szempontokkal járul hozzá Márai életművének értelmezéshez, elsősorban a kontextuális narratológiai megközelítésnek köszönhetően. Szemléletmódja többnyire meggyőző eredményekkel gazdagítja a Márai-recepció teljesítményét, ám azok a megállapításai is termékeny vitára ösztönöznek, melyekkel olvasója adott esetben nem tud azonosulni. Aligha kétséges, hogy jelentős kötetel gyarapodott a Márai-irodalom.

Gintli Tibor